

УДК [94:27-876.2](449.1/43)«10/11»

ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ РОЗКОЛЬНИЦЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ФРАНЦИСКАНСЬКОМУ ОРДЕНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII СТОЛІТТЯ

Погребенник А.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті аналізуються причини та витоки світоглядного розколу в середовищі Ордену францисканських міноритів, що призвів до боротьби між протилежними релігійними течіями. Особлива увага приділяється догматичним засадам вчення Петра Іоанна Оліві, яке стало ідеологічною основою опозиційного руху спірітуалів в Ордені францисканців. Ключовим аспектом публікації є боротьба спірітуалів з Римською Курією.

Ключові слова: Лангедок, обсерванти, конвентуали, спірітуали, Петро Іоанн Оліві, Орден францисканців, Св. Франциск, папство.

Постановка проблеми. Опозиція політиці Папства впродовж другої половині XIII – початку XIV ст. у Франції розвивалася не лише ззовні, а й в інституціях самої Католицької Церкви. Найнебезпечнішою для Церкви і папства, радикально налаштованою течією виявились спірітуали, очолювані Петром Іоанном Оліві, котрі сформувались в середовищі Ордену францисканців.

Важливим джерелом в питанні виникнення та дільності руху спірітуалів та протистояння в середовищі Францисканського ордену з конвентуалами займають твори засновника ордену Св. Франциска Ассізького (1181-1226) [3]. Проте, найважливішим джерелом слугують твори самого Оліві. Серед значної кількості його великих за обсягом творів, варто відзначити його опуси «Постиллу на Апокаліпсис» [10] та «Постиллу на Євангеліє від Матвія» [7]. Цікаві свідчення містять матеріали допитів інквізиторами еретиків. Зокрема, тритомна збірка документів під назвою «Інквізиторські протоколи Жака Фурньє, єпископа Пам'єрського (1318-1325)» [12] та свідчення домініканця Бернара Гі (1261-1331) – «Практику розслідування еретичних оман» [8].

Переходячи до висвітлення й комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., у першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато автентичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, доречно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти й особливості саме теологічних та догматичних засад, які містилися у програмах еретиків, не так багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З іншого боку, окреслена проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, питання виникнення й поширення еретичних рухів у своїх роботах досліджували М. Осокін [38], Л. Карсавін [20; 21], С. Котляревський [34], В. Керов [22-33], Н. Сідорова [41], Е. Гутнова [17]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем відзначені наукові студії західноєвропейських (французьких, англійських, італійських) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок Г. Лі [35], Д. Бурр [43, 44, 45], Н. Керол [46], Е.В. Макдоннелл [47], Р. Манселлі [48, 49].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю висвітлення причин ідеологічного розколу в середовищі Францисканського ордену в II половині XIII ст., який призвів до появи опозиційної течії спірітуалів та їхнього подальшого зближення з еретичним рухом бегінів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ключових аспектів вчення про «євангеліську бідність» Петра Іоанна Оліві, як фундаментальної основи ідеології бегінізму та руху спірітуалів.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього висвітлення окресленої проблематики, доречно відзначити, що за духом соціального протесту рання францисканська громада початку XIII ст. була наближеною до поширених на той час еретичних сект, що викликало істотне занепокоєння Римської Курії. Характерна риса, яка відрізняла францисканців від інших чернечих орденів, – це відмова від будь-якого майна, як особистого, так і спільного [33, с. 83]. Церква, природно, не поділяла таку точку зору, тим більше, що Статути старих католицьких орденів, починаючи з Бенедиктинського, санкціонували існування колективної власності [33, с. 85]. Петро Іоанн Оліві гостро засуджував «розпусту», яка поширилась в ордені, зокрема, вишуканість та пишність будівель, де проживали монахи. Він піддавав осуду також тих, хто таємно накопичував гроші, хто надто піклувався про збільшення прибутків і забезпечував себе великими припасами харчів «на майбутнє» [33, с. 97]. Основою власної концепції щодо «способу життя у бідності» Оліві вважав відповідну вказівку у Євангелії від Матвія [29, с. 370]. Коментуючи Главу X, Оліві наголошував на заклик, який забороняв володіння навіть рухомим майном – золотом, сріблом, грішми та великою кількістю вбрання (Матв. 10:9-10) [29, с. 372].

Відомий дослідник францисканства С. Котляревський писав, що у 60-х рр. XIII ст. члени ордену, які були незадоволені негативними тенденціями його розвитку, почали іменуватися «спірітуалами», що походило від слів «Spiritus Sanctus» («Святий Дух»), – тобто задекларували себе прихильниками ідей встановлення «Царства Святого Духа» на землі, згідно з концепцією теолога та містика Йоахіма Флорського (1132-1202) [34, с. 117]. До невдоволених членів ордену папством використовувався також термін «zelatores» («поборники»), що означало суворе дотримання

«борцями» настанов Св. Франциска, і перш за все – обітниця бідності [35, с. 4]. Однак, як підкреслював дослідник бегінізму В. Керв, немає підстав вважати, що всі невдоволені станом справ в ордені були опозиційно налаштовані до Церкви загалом [33, с. 86]. По мірі збагачення ордену та зростання його могутності, серед братів почали виникати ідеологічні розбіжності; розвинулась схильність до містицизму. Францисканці нового покоління, які продовжували поділяти погляди засновника ордену на необхідність дотримання абсолютної бідності, відкидали софізми, котрими керівництво намагалося примирити наявний матеріальний добробут чернечої спільноти зі статутним «зреченням» від мирського майна [34, с. 121].

Другою за впливом постаттю після Св. Франциска у заснованому ним ордені був Ілія Кортонський (1180-1253). Саме він головував на першому Генеральному капітулі 1221 р. у зв'язку з хворобою фундатора. Відчувши себе нездатним підтримувати власний авторитет і дисципліну, Франциск відмовився від звання «Генерала», добровільно відійшов від справ, й Ілія став вікарним Генералом ордену. 3 жовтня 1226 р. Франциск помер. У лютому 1227 р. новим Генералом був обраний Джованні Паренті (1191-1250) з Флоренції, але на практиці саме Ілія й надалі продовжував залишатись фактичним орденським главою. Ілія відрізнявся світським і честолюбним характером; він вважався одним з найталановитіших політиків сучасного йому італійського суспільства. На капітулі 1232 р. бездіяльного Джованні брати змістили, а Ілію вже офіційно обрали Генералом.

Необхідно відзначити, що майже від самого заснування в ордені виникли суперечки з приводу вимоги Статуту дотримання братами-міноритами практики «абсолютної бідності» [35, с. 2]. У першій біографії Св. Франциска, складеної його улюбленим учнем, братом Леоном близько 1227 р., констатується, що фундатор не був задоволений першим орденським Статутом і розробив другий, який з невідомих причин було втрачено; при цьому Св. Бонавентура (1221-1274), майбутній сьомий Генерал ордену і його другий організатор, у зникненні документу звинувачував саме Ілію. В ситуації, що склалась (інтриги Ілії), Франциск написав третій Статут, де вимога «абсолютної бідності» залишалась ключовою. Багато монахів ордену, незадоволених суворістю регламентації Правил, на чолі з Ілією просили хворого святителя, щоб той не обтяжував їхній побут цим надто «важким» пунктом [35, с. 3]. Однак він рішуче відмовився послабити статутні вимоги.

Як наслідок, «світська» партія в ордені почала прагнути звільнення від «жебрацьких» обмежень, які накладалися Правилами засновника. Навесні 1230 р. капітул звернувся до Папи Григорія IX (1227-1241) з питанням, чи має Заповіт Франциска обов'язкову силу для ордену. Папа відповів негативно, оскільки, на його думку, Франциск не мав права обмежувати своїх послідовників у прийнятті нових рішень. Брати поцікавилися також, чи має правову силу статутна заборона володіти грошми або землями. 28 вересня того ж року Папа, в буллі «*Quo elongati*» надав перше тлумачення Статуту й Заповіту Св. Франциска

Ассізького, відзначивши, що Заповіт має лише духовне, а не юридичне значення. За даних обставин понтифік наказував використовувати у майнових справах послуги терціаріїв, яким він дозволив зберігати орденські гроші й виплачувати борги братів-міноритів. Відповідальними за фінансово-економічну діяльність ордену Григорій IX призначив спеціальних «прокураторів» з числа тих самих терціаріїв. Ці папські «доповнення», що спотворювали аскетичний сенс Статуту Св. Франциска, були прийняті лише після запеклих суперечок, котрі загрожували остаточним розколом францисканської спільноти [35, с. 3-4]. Однак, як виявили наступні події, розколу уникнути все ж вдалося.

У 1237 р. Ілія відрядив у різні провінції місіонерів, поведінка яких (тяжіння до розкоші та розпуста) викликала загальне обурення. У 1239 р. францисканці скликали Генеральний капітул, на якому були присутні Григорій IX і дев'ять кардиналів. Римський первосвященик повідомив Ілії, що готовий прийняти його відставку. Проте останній заручився підтримкою німецького імператора Фрідріха II Штауфена (1220-1250), ставши на той час близьким другом монарха, і відмовився виконувати волю понтифіка. Почалась боротьба Папи з норовливим й владолюбним Генералом францисканців, який зухвало проігнорував власну відставку. Григорій IX у відповідь звинуватив Ілію в тому, що той, без дозволу первосвященика, відвідав у Кортоні «з невідомою метою» кількох бідних жінок [35, с. 2]. Понтифік зажадав появи Генерала в Латеранському палаці з поясненнями щодо своєї «сумнівної» поведінки, і навіть віддав наказ про його затримання. За перекірливого францисканця, прибічника «чернечої світськості», «полегшеної аскези» та «орденського добробуту» очікувано заступився Фрідріх II, але імператорське заступництво не допомогло. Оскільки Генерал не з'явився до Папи за викликом, його позбавили посади керівника ордену та відлучили від Церкви; Ілія так і помер відлученим. Через декілька місяців настоятель монастиря Сакро-Конвенто в Ассізі наказав вирити й кинути на шкурудерню його рештки. Орденський хроніст, брат Салімбене де Адам, у свою чергу зафіксував багато подробиць ганебної поведінки Ілії Кортонського, зокрема тиранії, яку той запровадив у керівництві орденом [2, с. 106-118].

Означені події, зрештою, призвели до утворення у Францисканському ордені двох протилежних течій, відомих як «обсерванти» (від лат. «*observantio*», тобто «дотримання») та «конвентуали» (від лат. «*conventum*», тобто «монастир»). Перші, від яких невдовзі відокремились «спірітуали», суворо дотримувалися всіх пунктів третього Статуту й вимоги «досконалої бідності» – відмови від будь-якого майна; другі уникали виконання низки базових приписів фундатора, й у першу чергу – перебування в стані «євангельської бідності», посилаючись на потреби «людської природи» та умови оточуючого мирського життя. Після вимушеного зречення Ілії керівні позиції у францисканській спільноті перейшли до спірітуалів. 1242 р. вони здійснили спробу узгодити Статут із вищезгадуваною буллою Григорія IX. Чотири найбільш авторитетних у той період теологів-францисканців оприлюднили т. зв. Ви-

словлювання чотирьох Магістрів, де обґрунтували для ордену доречність володіння майном на «тимчасових» умовах [35, с. 5]. У 1244 р. перемогу здобули конвентуали шляхом обрання Генералом Крещенціо Гріцці з Іезі (1244-1247), який виявився прибічником методів врядування Ілії Кортонського. Тоді ж, на капітулі, незважаючи на опозицію майже усього собору, спірітуали, разом з обсервантами, домоглися скасування «суперечливої» папської булли від 1230 р. За цих обставин Генерал Крещенціо й конвентуали звернулися по допомогу до Папи Іннокентія III (1198-1216). У 1245 р. понтифік підтвердив рішення Григорія IX і оголосив, що нерухомість та земельна власність, якими було заборонено володіти францисканцям, повинні належати Святому Престолу й перебувати у розпорядженні жєбручих монахів «тимчасово» [35, с. 6].

Рух спірітуалів, як окреме церковно-релігійне угруповання, остаточно сформувалася в середині 80-х рр. XIII ст. Соціальне походження його членів було різним. Керівники руху значною мірою залишались вихідцями з міського нобілітету. «Рядові» спірітуали у свою чергу належали до всіх прошарків населення міст, за виключенням плебсу, а також до різних категорій селянства, з яких чернечі ордени зазвичай набирали учнів для монастирських шкіл. Одним з головних шляхів поширення впливу францисканців на населення стало створення ними вже згаданого Третього ордену (тобто «терціаріїв»), котрий об'єднував мирян. «Другим орденем» була жіноча частина францисканства, яка носила назву Ордену Св. Кларі (або кларисинок) [40]. Вагомим досягненням Ордену Св. Франциска виявилось зростання його авторитету серед більшості терціаріїв, ідейно близьких до бегінів. Незважаючи на соціальне розмаїття прибічників спірітуалізму, основу руху становили саме ремісники та селянство [32, с. 56].

Відчуваючи небезпеку від зближення спірітуалів та еретиків-бегінів, Папа Миколай IV (1288-1292) в одному з листів до Генерала Ордену братів-міноритів наказував вжити заходів «проти бегінів, які об'єдналися у провінції Прованс із сектою брата Петра Іоанна» [29, с. 101]. З подібним проханням до Генерала звернувся й король Франції Філіп IV. Іоанн де Муро (1296-1304), який згідно волі Папи, очолив Францисканський орден, посилив переслідування провансальських спірітуалів. Обрання Боніфація VIII (1294-1303) новим понтифіком співпало з активізацією репресій проти спірітуалів; вони стосувалися й цивільного населення регіону [29, с. 102]. Значне занепокоєння у Оліві викликали гоніння на його прибічників, але він не міг вжити жодних заходів, щоб допомогти їм, оскільки залишався ізольованим у монастирі в Нарбонні, де і помер 14 березня 1298 р.

На церковному Соборі у В'єнні 1311 р. були засуджені три найнебезпечніші, на думку Церкви, богословські тези Оліві: заперечення таїнства хрещення дітей, таїнства шлюбу і таїнства причастя [29, с. 88]. Очевидною є схожість цих тез Оліві з поглядами еретичних сект, що діяли протягом XIII-XIV ст. у Франції. Ідеї Оліві та спірітуалів щодо історії людства та Церкви зокрема, значною мірою визначалися їхнім ставленням до існуючого суспільства, політичних відносин

та формувалися відповідними філософсько-історичними концепціями. Основним джерелом для аналізу цих ідей є опус Петра Іоана Оліві «Постилла на Апокаліпсис». Бегінська періодизація історії Християнської Церкви та людства викладена саме в ній. Оліві поділяв історію Церкви на низку етапів – сім послідовних стадій або «станів» («status»), через які повинне пройти людство; при цьому кожна наступна стадія була досконалішою за попередню.

Перша стадія, за твердженням Оліві, починалася від заснування Ранньої Церкви, а шоста – від часів проповідницької діяльності Св. Франциска Ассізького. Отже, шостий період відкривався із сучасної для Оліві епохи та мав продовжуватися надалі. Автор Постилли підкреслював, що шоста стадія бере свій початок із засудження «Вавилонської блудниці», тобто Римської Церкви, котра, як вже акцентувалось, перебувала в «царині гріхів». Оліві також писав про розпусту, жадібність, пихатість, ненажерливість кліриків та симонію, – явища, характерні для тогочасного церковного середовища [29, с. 373-374]. Разом з тим, він вважав, що шостий «стан» є підсумком попередніх та водночас початком ліквідації старої, гріховної Церкви, яка буде замінена новою «Духовною Церквою». Заключний етап людської історії почнеться зі знищення Антихриста та настання Страшного Суду [28, с. 25].

Прелатам існуючої Церкви Оліві протиставляв Св. Франциска Ассізького та його послідовників – спірітуалів, на початковому етапі їхньої діяльності, коли ідеологія спільноти Франциска була близькою до секти бегінів і дотримувалась морально-етичних принципів раннього християнства. Обурення теологів та керівництва ордену викликали й філософсько-теологічні концепції Оліві. Бог, на його думку, – це лише «Вищий координатор» всієї діяльності створеної ним «істоти» (тобто людини). Остання отримує, таким чином, певну свободу дій. «Хоча наше бажання, констатував Оліві, залежить від Божої волі, однак воно перебуває в наших руках» [33, с. 89]. Теза Оліві про те, що Католицька Церква – це «не Христова Церква», а «обитель демонів», прослідковується в його концепції про антихристів, яку використовували бегіни [29, с. 373]. Антихристом Петро вважав і Папу Римського [28, с. 16].

Аналіз філософсько-історичних поглядів Оліві демонструє їхній відверто еретичний та антицерковний характер з точки зору католицької догматики. Ідеї ересиарха, які стосувалися не просто вдосконалення, а навіть заміни Католицької Церкви, й рішучої боротьби з прелатами, монахами і самим понтифіком, аж до їхнього фізичного знищення, – виявились радикальніші ніж у катарів. Разом з тим, простежується певна схожість його концепції з поглядами бегінів. Отже, можна констатувати взаємовплив релігійних поглядів еретиків-бегінів та спірітуалів на чолі з Оліві. Рух спірітуалів, як відомо, не припинився після смерті Петра Іоанна Оліві. Навпаки, його послідовники розширили цей рух та зміцнили зв'язки з бегінами. Продовжувачами справи Оліві стали італійські та французькі спірітуали й відомі світські діячі – Убертіно де Казале (1259-1338), Анджело Кларено (1247-1337), Арнольд із Віланови (1240-1312) та Бернар Делісьо [29, с. 98].

На межі XIII-XIV ст. на півдні Франції розгорнулася справжня війна проти Інквізиції, в якій об'єдналися різні соціальні верстви, переважно – міський населення. Активний спротив Інквізиції чинили мешканці Безье. В Каркасонні міщани вигнали з міста інквізитора, спалили всі документи трибуналу та розгромили абатство, де засідав інквізиційний суд. Спірітуали, за підтримки городян, вигнали з тамтешніх обителів представників Францисканського ордену, зокрема у Нарбонні й Безье, які в 1314-1316 рр. стали оплотом для місцевих еретиків з усього Провансу та сусідніх провінцій [33, с. 102]. Становище Церкви ускладнювалося конфліктом папства з королівською владою і частиною галліканського духовенства, яке підтримувало французького монарха. Королівські чиновники стежили та опікувались тим, щоб завадити надмірному зростанню впливу папства та Інквізиції, й одночасно зміцнити централізовану владу в країні. У зв'язку з цим, у розпал переслідування еретиків на Півдні, 27 квітня 1287 р. Філіп IV заздальгидь попередив сенешаля Каркасонна про те, щоб той утримувався від надмірної підтримки місцевих інквізиторів. У подальшому король використав спірітуалів у боротьбі проти Папи Боніфація VIII: останні повинні були виступити свідками на організованому проти понтифіка процесі. Однак невдоволення королівської влади політикою Римської Курії не заважало самому монарху так само переслідувати еретиків [33, с. 103].

Бегіни та спірітуали, як вже підкреслювалось, у різних формах вели послідовну боротьбу з Католицькою Церквою. Діяльність спірітуалів після смерті Оліві викликала велике занепокоєння у папства та королівської влади. Церква і держава використовували усі можливі засоби для придушення релігійної опозиції. Разом з тим, Церква не могла знищити спірітуалів, не скомпроментувавши Орден францисканців у цілому, оскільки це нашкодило б політиці Римської Курії та авторитету понтифіка на Заході. Тому папство змушене було лавіювати. Папа Климент V не наважився відкрито засудити спірітуалів. Однак, очевидним виявився той факт, що ні папство, ні керівництво ордену не могли миритися з існуванням потужної опозиційної сили, пов'язаної з еретичним рухом [33, с. 105].

У 1311 р. Папа вирішив винести на обговорення питання про необхідність боротьби проти Оліві на черговий Собор у В'єнні. Постанови Собору щодо бегінів й бегардів стали сигналом до початку їхніх переслідувань по всій Західній Європі. Одночасно, період підготовки до відкриття Собору виявився новим етапом у боротьбі з бегінами та спірітуалами. Тоді ж діяльність Інквізиції сконцентрувалась на «бегінському полюванні»; почалися арешти й допити еретиків та їхніх прибічників. Місцевий клір й інквізитори спиралися на підтримку королівської влади. Значна кількість еретиків зазнала спалення на вогнищі (т. зв. акт аутодафе) напередодні відкриття Собору. Серед них були й катари, зокрема, один з відомих їхніх лідерів – П'єр От'є. У 1312 р. лише в Тулузі Інквізиція засудила понад тисячу осіб, звинувачених у еретизмі [13, с. 245].

Обраний у червні 1313 р. генералом Францисканського ордену Александр з Александрії

(1313-1314), за підтримки Климента V відразу ж почав активні дії проти спірітуалів. Проте у 1314 р. і Генерал, і Папа померли, а вибори наступників відбулися значно пізніше. У цій ситуації спірітуали вирішили скористатися послабленням позицій ордену і папства для посилення власних дій у боротьбі з ворогами. Активізувалося єднання послідовників Оліві з опозиційно налаштованими мешканцями південнофранцузьких міст. Так, у 1314 р., спірітуали Нарбонна і Безье, за підтримки городян вигнали з домініканських й францисканських монастирів насельників-папистів. Упродовж 1315-1316 рр. абатства Безье та Каркасонна перетворились на осередки опозиційного руху проти Церкви; навколо них концентрувалось усе невдоволене політикою папства населення сусідніх провінцій. У підсумку повстання було придушене, однак цей радикальний епізод викликав неоднозначну реакцію з боку французького духовенства. Становище Римської Церкви у Франції в даний період ускладнилося цілим рядом великих антифеодальних повстань; окремі з них мали й релігійну спрямованість, зокрема, згадуване вище повстання «пастушків» 1320 р., яке охопило Фландрію, Шампань, Бургундію, Лангедок та сусідні регіони [33, с. 171].

Позиції ворогів спірітуалів зміцнилися у червні 1316 р., коли Мікеле Чезенський (1316-1328) був обраний новим Генералом Францисканського ордену, а в серпні того ж року кардинал Жак Дюез став Папою під ім'ям Іоанна XXII. Вони відразу посилили тиск на спірітуалів. Головна мета папства і францисканства співпала – перешкодити налагодженню зв'язків між спірітуалами та еретиками, а також не дозволити спірітуалам виділитися в окрему релігійну організацію; це загрожувало б внутрішній стабільності Католицької Церкви. Акцент боротьби з внутрішньоорденськими реформаторами був зроблений на нейтралізацію керівників спірітуалів. Папа чітко усвідомлював небезпеку, яку несла в собі діяльність Убертіно де Казале, активного проповідника ідей Оліві. Тому Убертіно змусили, по-перше, залишити лави ордену, по-друге – ізолювали його від активної місіонерської діяльності. Одним з лідерів спірітуалів на той час став також Анджело Кларено, якого Римська Курія відлучила від Церкви і, зрештою, ув'язнила [29, с. 367]. Навесні 1317 р. до активного протистояння папству долучився один з найвпливовіших спірітуалів – Бернар Делісьо, котрий перебував у монастирі в Безье. У підсумку він так само зазнав арешту та ув'язнення. Після тривалого розслідування і суду Делісьо, як «ворог Інквізиції та короля Франції», у 1319 р. був засуджений до довічного ув'язнення та помер навесні 1320 р. [32, с. 53].

Ставлення Римської Курії до руху спірітуалів було вкотре зафіксоване у папській буллі від 7 жовтня 1317 р., де містилася повна відмова керівництва Церкви від виконання вимог і прохань спірітуалів, зокрема – про їхнє виділення з ордену в окрему монашу общину. У загрозливій формі понтифік закликав спірітуалів до суворого виконання усіх настанов Римської Курії та Генерала Францисканського ордену. Буллою Іоанна XXII від 30 грудня 1317 р. були засуджені спірітуали та їхні численні симпатизи – миряни, які входили

до Третього ордену францисканців, – тобто фраттічелли, бізокки, бегіни й інші еретики, котрі діяли в Італії, на Сіцилії, у Нарбонні, Тулузі та інших провінціях, що перебували під інквізиційною юрисдикцією францисканців. До заборонених еретичних сект входила також конгрегація «Бідних еремітів», яка діяла в Італії під керівництвом Анджело Кларено [35, с. 7]. Таким чином, папською буллою засуджувалися не лише спірітуали та їхні прибічники з лав терціаріїв, а й «небезпечні» еретики – миряни, які підтримували спірітуалів та дотримувалися поглядів Оліві.

Булла Римського первосвященника від 23 січня 1318 р. засудила й відлучила від Церкви спірітуалів з Тоскани, котрі переховувалися на Сіцилії. Характерним є той факт, що в буллі так само згадуються вальденси; це є підтвердженням продовження їхнього існування як сили, ворожої Римському Апостолату [13, с. 247]. Окрема булла засудила «Постиллу на Апокаліпсис», що дало початок кампанії інквізиційного переслідування цього твору. Офіційна заборона Постилли стала частиною загальної боротьби папства проти ідей та «культу» Петра Іоанна Оліві. У 1318 р. відбулася екзгумація та спалення Інквізицією його тіла. Буллою від 18 серпня 1318 р. понтифік наказував єпископам Магелона і Безьє посилити боротьбу проти «бегінів та інших еретиків» [33, с. 82]. У 1319 р. спалення зазнала група бегінів, які дотримувались теології Оліві. Однак переслідування не змогли знищити спірітуалів та бегінів, яких сучасники вважали ідентичними рухами. Один з тогочасних католицьких хроністів, після спалення в травні 1318 р. 4 спірітуалів, повідомляє: «Ця ересь настільки зміцнилася в провінції Нарбонн, що мінорити і бегарди з Третього ордену францисканців публічно називали Папу та усіх його мирян (католиків – А. П.) еретиками, що належать до секти Антихриста, не до Христової Церкви, а до синагоги Сатани, які служать Великій блудниці, Вавилону» [29, с. 368].

Римську Курію також турбувала поведінка терціаріїв, тісно пов'язаних з бегінами. 26 лютого 1322 р. Іоанн XXII видав бреве архієпископам і єпископам півдня Франції й Арагона, де прелатам рекомендувалося ретельно вивчати спосіб життя та світогляд «братів і сестер Третього ордену Святого Франциска», які мешкали у їхніх діоцезах [13, с. 248]. Буллою від 1 серпня 1322 р. Папа відав наказ кліру та інквізиторам Сіцилії, Італії, Провансу, Нарбонна і Тулузи здійснювати суворі каральні заходи в рамках дотримання виконання булли, виданої ще 30 грудня 1317 р., яка засуджувала бегінів, фраттічеллів та інших еретиків.

На початку 20-х рр. XIV ст. діяльність різних еретичних угруповань залишалася досить інтенсивною; з іншого боку, у південнофранцузького населення зростали антифеодальні та антицерковні настрої. За підтримки королівської влади, природно, активізувалась і діяльність Інквізиції. Наприклад, у 1323 р. в Лангедоці було спалено 114 фраттічеллів [33, с. 110]. В межах означених реалій з'явилась необхідність збільшення кількості інквізиторів, які б займалися розслідуванням справ еретиків. Одним з найбільш «активних» інквізиторів того часу став Мене де Робекур, відомий своєю жорстокістю. «Наполегливістю»

й «принциповістю» на службі Інквізиції так само відзначився Жак Фурньє, який протягом 1334-1342 рр. обіймав Папський престол під ім'ям Бенедикта XII (1334-1342). Разом з тим, необхідно констатувати, що у першій третині XIV ст. папство систематично заохочувало інквізиторів до масштабної боротьби з еретичними проявами серед місцевого населення. Наприклад, окремою буллою Іоанна XXII від 20 вересня 1325 р. відзначалися «заслуги» інквізитора Тулузи П'єра Брюна у боротьбі з південнофранцузькими еретиками [13, с. 250].

Папство, як вже наголошувалося вище, надавало особливого значення засудженню «Постилли на Апокаліпсис». Іоанн XXII уважно вивчив цей опус і в 1317 р. доручив спеціальній комісії теологів проаналізувати його з точки зору відповідності до фундаментальних доктрин католицизму. У висновку цієї поважної комісії наголошувалося на «еретичному» та «ворожому» католицькому віровченню змісті твору й відзначалося: «Єресь [брата Петра Іоанна – А. П.] небезпечна і для багатьох простих людей приваблива внаслідок своєї лицемірної святості, яка проявляється у словах, їжі та одязі» [33, с. 101]. 8 лютого 1326 р. понтифік знову (вже вдруге) засудив відповідно буллою цю Постиллу Оліві, що містила «еретичну догматику, спрямовану проти єдності Церкви» [29, с. 367]. Очевидно, Папу найбільше непокоїв той факт, що твір Оліві відігравав роль ідейної та світоглядної основи для бегінів, яким Інквізиція приписувала приналежність до Третього ордену Св. Франциска.

Засудженню також піддався не менш відомий твір Оліві «Постилла на Євангеліє від Матвія», суть якої зводилася до регламентації «способу життя в бідності». Проте, всупереч очікуванням Папи і прелатів, після офіційного засудження опусу вплив ідей Оліві у Лангедоці, незважаючи на певну втрату позицій у регіоні, не був остаточно ліквідований. У 1327 р. інквізиційний вирок отримав один з керівників секти бегінів П'єр Тренкавел з Безьє та його донька, а також учень Тренкавеля Бернар Мартен з Нарбонна, який відверто оголосив, що є прихильником Оліві [32, с. 52]. Упродовж 1332-1334 рр. папство, разом з Інквізицією організували процес проти русильонського дворянина Адемара де Моссе, звинуваченого в бегінізмі. Русильон, як відомо, входив до володінь короля Майорки Хайме III Сміливого (1324-1344), але підтримував тісні релігійні зв'язки з Лангедоком. Тому діяльність місцевої антипапської опозиції «суміщувалась» з антицерковною боротьбою в Окситанії. Процес проти Адемара де Моссе став черговим підтвердженням глибокого впливу поглядів Оліві на тогочасне суспільство Південної Франції [29, с. 111].

Висновки і пропозиції. В межах узагальнення необхідно констатувати: незважаючи на те, що апогей діяльності спірітуалів та бегінів припадає на кінець XIII – початок XIV ст., ці рухи продовжували загрожувати домінуванню Церкви на терені Південної Франції й протягом першої третини XIV ст. У другій половині XIV ст. в актах інквізиційних трибуналів так само мали місце згадки про членів низки еретичних сект – катарів, вальденсів і особливо бегінів. Лише наприкінці XV ст. папство дозволило студентству

частково ознайомлюватися з окремими творами авторитетного духовного лідера спірітуалів – Петра Іоанна Оліві. Всупереч твердженням представників Римської Церкви й Інквізиції, поширення ідей Оліві та діяльність еретиків не

були придушені остаточно. Одночасно, боротьба бегінів й спірітуалів з латинською «ортодоксією» відіграла суттєву роль у подальшому розвитку ідеологічних і суспільно-політичних процесів на території Західної Європи.

Список літератури:

1. Адемар Шабанский. Хроникон. – СПб.: Евразия; М.: Клио, 2015. – 384 с.
2. Салимбене де Адам. Хроника. – М.: РОССПЭН, 2004. – 984 с.
3. Св. Франциск Ассизский. Сочинения. – М.: Изд-во Францисканцев – Братьев Меньших Конвентуальных, 1995. – 202 с.
4. Bernardo Guidonis. Practica Inquisitionis heretice pravitatis / Ed. Cйlestin Douais. – P.: Alphonse Picard, 1886. – 392 p.
5. Ermengaudus. Liber contra haereticos / Ermengaudus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histores: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 1235-1273.
6. Caesarius of Heisterbach: Medieval Heresies // The Internet Medieval Sourcebook of the Fordham University Center for Medieval Studies. Available at: <http://www.fordham.edu/halsall/source/caesarius-heresies.html>
7. Douie D. L. Olivi's Postilla super Matthaem / D. L. Douie. // Franciscan Studies. – N. Y.: Franciscan Institute Publications, 1975. – Vol. 35. – P. 66-92.
8. Guidonis B. Practica inquisitionis heretice pravitatis. – P.: Picard, 1886. – 370 p.
9. Centre d'etudes medievals de Nice. – Nice: Diffusion, C.I.D, 1998. – 283 p.
10. La «Lectura super Apocalipsim» di Pietro di Giovanni Olivi: Ricerche sull'escatologismo medioevale / di R. Manselli. – R.: Istit. stor. ital. per il medio evo, 1955. – 243 s.
11. Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308-1323: In 2 v. – P.: CNRS, 2002. – Vol. 1-2. – 1801 p.
12. Le Registre d'inquisition de Jacques Fournier, йвкque de Pamiers (1318-1325) / Ed. par Jean Duvernoy: In 3 t. – P., N.Y.: Mouton Editeur, 1965. – 1340 p.
13. Гергей Е. История папства. – М.: Республика, 1996. – 463 с.
14. Герье В. А. Западное монашество и папство. – М.: Тов-во «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – 335 с.
15. Герье В. А. Расцвет западной теократии. – М.: Обществнная польза, 1916. – 328 с.
16. Гуревич А. Я. Популярное богословие и народная религиозность средних веков // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М.: Наука, 1976. – С. 85-91.
17. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38.
18. Джонсон П. История христианства. – М.: Вече, 2010. – 480 с.
19. Истоки францисканства. – Рига: Старый город, 1997. – 982 с.
20. Карсавин Л. П. Очерки религиозной жизни в Италии XII-XIII вв. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.
21. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ; Хранитель, 2007. – С. 9-266.
22. Керов В. Л. Арнольд из Виллановы и его роль в развитии культуры и свободомыслия в Южной Франции (конец XIII – начало XIV ст.) // Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – Вып. 3. – С. 117-141.
23. Керов В. Л. Бегины и папство (некоторые проблемы классовой борьбы в эпоху феодализма) // Проблемы классовой борьбы, 1971. – Вып. 1. – С. 128-140.
24. Керов В. Л. Борьба папства и спиритуалов после Вьеннского собора // Вопросы истории феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1974. – Вып. 4. – С. 257-319.
25. Керов В. Л. Восстание «пастушков» в Южных Нидерландах и во Франции в 1251 г. // Вопросы истории. – 1956. – № 6. – С. 115-123.
26. Керов В. Л. Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1970. – 85 с.
27. Керов В. Л. Мыслитель-еретик Петр Иоанн Оливи // Вопросы истории, 1970. – № 6. – С. 208-210.
28. Керов В. Л. Народное еретическое движение бегинов Юга Франции и Петр Иоанн Оливи // Французский ежегодник, 1968. – М.: Наука, 1970. – С. 5-33.
29. Керов В. Л. Оливи и папство // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1972. – С. 365-378.
30. Керов В. Л. Социальный состав вальденских общин Южной Франции и их отношение к феодальному строю и государству (конец XIII – начало XIV вв.) // Страны Средиземноморья в эпоху феодализма. – Горький: Изд-во Горьковского государственного университета им. Н. И. Лобачевского, 1973. – Вып. 1. – С. 67-81; 35. Керов В. Л. Философские концепции Петра Иоанна Оливи и идеологическая борьба // Философские науки. Научные доклады высшей школы. – 1971. – № 6. – С. 57-65.
31. Керов В. Л. Южнофранцузские вальденсы // Вопросы истории, 1974. – № 5. – С. 216-219.
32. Керов В. Л. Борьба народных масс против католической церкви во Франции в конце XIII – начале XIV в. (бегины и спиритуалы). – М.: Изд-во УДН, 1977. – 81 с.
33. Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 138 с.
34. Котляревский С. А. Францисканский орден и Римская курия в XIII-XIV веках. – М.: Скоропечатня А. А. Левенсона, 1901 – 389 с.
35. Ли Г. Ч. История инквизиции: В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – Т. 3. – 117 с.
36. Лозинский С. Г. История папства. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
37. Мейкок А. История инквизиции. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 386 с.
38. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. / Н. А. Осокин. – М.: АСТ, 2003. – Т. 1, 2. – 896 с.
39. Рик Б. Б. де. Средние века и религиозные диссиденты: катары и бегины, XI-XIV ст. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://krotov.info/history/14/3/rick.htm>
40. Сапожникова Т., Зандберг Д. Св. Клара. – М.: Изд-во МДА, 1916. – 181 с.
41. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XII-XIII вв. // Французский ежегодник, 1961. – М., 1962. – С. 429-433.

42. Уколова В. И. Церковь и ереси в Западной Европе: V-XV вв. // Научный атеизм, религия и современность. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 207-238.
43. Burr D. Olivi on Marriage: the Conservative as Prophet / D. Burr // The Journal of Medieval and Renaissance Studies. – Turnhout: Brepols Publishers NV, 1972. – Vol. II. – P. 183-204.
44. Burr D. The Apocalyptic Element in Olivi's Critique of Aristotle / D. Burr // Church History. – Cambr.: Cambridge University Press, 1971. – Vol. 40. – P. 15-29.
45. Burr D. The Spiritual Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis / D. Burr. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001. – 440 p.
46. Carol N. The Origins of the Beguines / N. Carol. // Signs. – Chicago: The University of Chicago Press, 1989. – Vol. 14. – P. 321-341.
47. McDonnell E. W., The Beguines and Beghards in Medieval Culture: With Special Emphasis on the Belgian Scene / E. W. McDonnell. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1954. – 643 p.
48. Manselli R. L'idéal du Spirituel selon Pierre Jean-Olivi / R. Manselli // Cahiers de Fanjeaux. Franciscains d'Oc. Les Spirituels c a 1280-1324. – Toulouse: Privat, 1975. – Т. 10. – P. 99-126.
49. Manselli R. Spirituali e beghini in Provenza / R. Manselli. – R.: Istituto storico per il medio evo, 1959. – 358 p.

Погребенник А.И.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

**ИСТОКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ РОЗКОЛЬНИЧЕСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ
ВО ФРАНЦИСКАНСКОМ ОРДЕНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIII ВЕКА**

Аннотация

В статье анализируются причины и истоки мировоззренческого раскола в среде Ордена францисканских миноритов, который привел к борьбе между противоположными религиозными течениями. Особое внимание уделяется догматическим основам учения Петра Иоанна Оливи, которое стало идеологической основой оппозиционного движения спиритуалов в среде Ордена францисканцев. Ключевым аспектом публикации является борьба спиритуалов с Римской Курией.

Ключевые слова: Лангедок, обсерванты, конвентуалы, спиритуалы, Петр Иоанн Оливи, Орден францисканцев, Св. Франциск, папство.

Pohrebennyk A.I.

Chernivtsi Y. Fedkovich National University

**ORIGINS AND CONSEQUENCES OF DIVISIVE TRENDS
IN THE FRANCISCAN ORDER IN THE FIRST HALF OF THE XIII-TH CENTURY**

Summary

The article investigates the doctrinal principles, organizational structure and social nature of beguines religious communities in Languedoc in the first half of XIV-th century. Particular attention is paid to teaching dogmatic principles Petrus Johannis Olivi, which was the ideological basis of the spirituals opposition movement among the Franciscan Order. A key aspect of the study is the fight between spirituals and the Roman Curia.

Keywords: Languedoc, observants, conventuals, spirituals, Petrus Johannis Olivi, Franciscan Order, papacy.